

Κεφάλαιο 9. Νέος ιστορικισμός και πολιτισμικός υλισμός

Νέος ιστορικισμός

Ο όρος ‘νέος ιστορικισμός’ πλάστηκε από τον Αμερικανό κριτικό Στήβεν Γκρήνμπλατ, του οποίου το βιβλίο *Η κατασκευή του εαυτού στην Αναγέννηση: από τον Μόρ στον Σαίξπηρ*¹ θεωρείται συνήθως ως η αρχή. Ωστόσο, παρόμοιες τάσεις μπορούν να αναγνωριστούν στο έργο διάφορων κριτικών που δημοσιεύτηκαν τη δεκαετία του '70· ένα καλό παράδειγμα είναι το *Η Τραγωδία του κράτους: Μια μελέτη του ιακωβιανού δράματος* του Τζ. Ου. Λέβερ.² Αυτό το μικρό βιβλιαράκι, που όμως άφησε εποχή, αμφισβήτησε τις συντηρητικές κριτικές θέσεις σχετικά με το ιακωβιανό θέατρο και συνέδεσε τα θεατρικά αυτά έργα με τα πολιτικά γεγονότα της εποχής τους πολύ στενότερα από όσο είχαν κάνει οι προηγούμενοι κριτικοί.

Ένας απλός ορισμός του νέου ιστορικισμού είναι ότι πρόκειται για μια μέθοδο βασισμένη στην παράλληλη ανάγνωση λογοτεχνικών και μη λογοτεχνικών κειμένων, συνήθως της ίδιας ιστορικής περιόδου. Με άλλα λόγια, ο νέος ιστορικισμός αρνείται (τουλάχιστον φανερά) να ‘πριμοδοτήσει’ το λογοτεχνικό κείμενο: αντί για ένα λογοτεχνικό προσκήνιο κι ένα ιστορικό φόντο οραματίζεται και ασκεί έναν τρόπο μελέτης στον οποίο λογοτεχνικά και μη λογοτεχνικά κείμενα λαμβάνουν ίσο βάρος, ρίχνοντας φως ή θέτοντας ερωτήματα το ένα στο άλλο. Αυτή η ‘ισοβαρής αντιμετώπιση’ υπονοείται στον ορισμό του νέου ιστορικισμού που προσφέρει ο Αμερικανός κριτικός Λούις Μόντροουζ (Louis Montrose). Τον ορίζει ως ένα συνδυασμένο ενδιαφέρον για την ‘κειμενικότητα της ιστορίας, την ιστορικότητα των κειμένων’. Εμπεριέχει (κατά τα λεγόμενα του Γκρήνμπλατ) ‘μια έντονη προθυμία να διαβάσουμε όλα τα κειμενικά ίχνη του παρελθόντος με την προσοχή που συνήθως αφιερώνεται μόνο στα λογοτεχνικά κείμενα’. Επομένως ο νέος ιστορικισμός (όπως λέει άλλωστε και το όνομά του) ενσαρκώνει ένα παράδοξο (και, για κάποιους, ένα σκάνδαλο): είναι μια προσέγγιση της λογοτεχνίας στην οποία το λογοτεχνικό κείμενο δεν έχει καμία προτεραιότητα (αν και θα δούμε στη συνέχεια ότι αυτή η δήλωση χρειάζεται κάποιο μετριασμό).

Τυπικά, ένα δοκίμιο του νέου ιστορικισμού θα τοποθετήσει το λογοτεχνικό κείμενο στο ‘πλαίσιο’ ενός μη λογοτεχνικού κειμένου. Έτσι, η μεγάλη καινοτομία του Γκρήνμπλατ, από την σκοπιά της μελέτης της λογοτεχνίας, ήταν να αντιπαραθέσει τα θεατρικά έργα της περιόδου της Αναγέννησης με τις ‘τρομακτικές αποικιοκρατικές πολιτικές που ακολουθούσαν όλες οι μεγάλες Ευρωπαϊκές δυνάμεις της εποχής’ (Χιου Γκρέιντν, *Ο μοντερνιστής Σαίξπηρ*).³ Εστιάζει την προσοχή στην ‘περιθωριοποίηση και την απανθρωποποίηση των καταπιεσμένων άλλων’ (Γκρέιντν) συνήθως αρχίζοντας ένα δοκίμιο με μια ανάλυση ενός σύγχρονου ιστορικού εγγράφου που αλληλοεπικαλύπτεται κατά κάποιο τρόπο με το θεματικό περιεχόμενο του έργου. Ο ίδιος ο Γκρήνμπλατ αναφέρεται στο ‘οικειοποιημένο’ ιστορικό έγγραφο ως το ‘ανέκδοτο’, και ένα τυπικό δοκίμιο του νέου ιστορικισμού προσπερνάει τις

¹ Stephen Greenblatt, *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*, Chicago: University of Chicago Press, 1980.

² J. W. Lever, *The Tragedy of State: A study of Jacobean drama*, London, Methuen, 1971.

³ Hugh Grady, *The Modernist Shakespeare*, Oxford: Oxford University Press 1994.

συνηθισμένες ακαδημαϊκές εισαγωγές σχετικά με τις προηγούμενες ερμηνείες του έργου και αρχίζει με ένα ισχυρό και δραματικό ανέκδοτο, όπως κάνει για παράδειγμα ο Λούις Μόντροουζ στην πρώτη πρόταση ενός δοκιμίου που θα συζητήσουμε στη συνέχεια: 'Θα ήθελα να διηγηθώ ένα ελισαβετιανό όνειρο –όχι το *Όνειρο καλοκαιρινής νύχτας* του Σαίξπηρ αλλά αυτό που ονειρεύτηκε ο Σάιμον Φόρμαν στις 23 Ιανουαρίου 1597'. Αυτά τα δραματικά ανοίγματα συχνά παραθέτουν τόπο και ημερομηνία και έχουν όλη την ισχύ της τεκμηριωμένης εξιστόρησης ενός αυτόπτους μάρτυρα, δίνοντας έντονα την εντύπωση της βιωμένης εμπειρίας και λιγότερο της 'ιστορίας'. Εφόσον αυτά τα ιστορικά ντοκουμέντα δεν υπάγονται στα λογοτεχνικά κείμενα ως συμφραζόμενά τους, αλλά αναλύονται καθ' εαυτά, θα έπρεπε μάλλον να τα ονομάζουμε 'συγκείμενα' και όχι 'συμφραζόμενα'. Το κείμενο και το συγκείμενο που χρησιμοποιείται θεωρούνται ως εκφράσεις της ίδιας ιστορικής 'στιγμής' και ερμηνεύονται αναλόγως. Αυτή η διαδικασία περιγράφεται καλά από τους Ρίτσαρντ Γουίλσον και Ρίτσαρντ Ντάτον στην εισαγωγή της συλλογής δοκιμίων που επιμελήθηκαν με τίτλο *Νέος ιστορικισμός και αναγεννησιακό θέατρο*:⁴

Εκεί όπου η [παλαιότερη] κριτική είχε μυθοποιήσει τον Σαίξπηρ ως ενσάρκωση της προφορικής αγγλικής γλώσσας, [ο νέος ιστορικισμός] βρήκε ότι τα έργα είναι ουσιαστικά σχεδόν ενσφηνωμένα μέσα σε άλλα γραπτά κείμενα, όπως ποινικά, ιατρικά και αποικιακά έγγραφα. Διαβασμένα μέσα σε αυτό το αρχαιακό συνεχές, αυτό που αντιπροσώπευαν δεν ήταν η αρμονία αλλά η βία της πουριτανικής επίθεσης στο καρναβάλι, η επιβολή της σκλαβιάς, η άνοδος της πατριαρχίας, το κυνήγι της παρέκκλισης και ο βρόντος των πυλών της φυλακής κατά τη διάρκεια αυτού που ο Φουκώ ονόμασε 'Η εποχή του εγκλεισμού στην αυγή της δεσμοτηριακής κοινωνίας'. (σελ. 8)

Το απόσπασμα μεταφέρει επιτυχημένα τον τόνο και τις φιλοδοξίες του νέου ιστορικισμού και η φράση σχετικά με την ανάγνωση της λογοτεχνίας 'μέσα στο αρχαιακό συνεχές' είναι ουσιαστικά μια ζωηρότατη περίληψη της μεθόδου.

Νέος και παλιοί ιστορικισμοί – ορισμένες διαφορές

Όταν λέμε ότι ο νέος ιστορικισμός περιλαμβάνει την παράλληλη μελέτη λογοτεχνικών και μη λογοτεχνικών κειμένων, η λέξη 'παράλληλος' περιλαμβάνει την ουσιώδη διαφορά ανάμεσα σε αυτήν και σε παλαιότερες προσεγγίσεις της λογοτεχνίας που έκαναν κάποια χρήση ιστορικών δεδομένων. Αυτές οι προγενέστερες προσεγγίσεις έκαναν μια ιεραρχική διάκριση ανάμεσα στο λογοτεχνικό κείμενο, που ήταν το πολύτιμο αντικείμενο, το κόσμημα ας πούμε, και στο ιστορικό 'φόντο', που ήταν απλώς το σκηνικό, και εξ ορισμού μικρότερης αξίας.

Η πρακτική του να δίνει κανείς ίση βαρύτητα στο λογοτεχνικό και το μη λογοτεχνικό υλικό είναι η πρώτη και κυριότερη διαφορά ανάμεσα στον 'νέο' και τον 'παλιό' ιστορικισμό. Ως εκπρόσωπο του 'παλιού' ιστορικισμού θα μπορούσαμε να αναφέρουμε το *Η ελισαβετιανή κοσμοαντίληψη* (1943) και *Τα ιστορικά έργα του Σαίξπηρ* (1944) του Ε. Μ. Ου. Τίλλυαρντ,⁵ μελέτες έναντι των οποίων συχνά αυτοπροσδιορίζεται ο νέος ιστορικισμός. Αυτά τα βιβλία περιέγραφαν το σύνολο των συντηρητικών νοοτροπιών (απέναντι στην κοινωνία, τη θεότητα, το δημιουργημένο σύμπαν κ.ο.κ.) που ο Τίλλυαρντ θεωρούσε ότι ήταν τυπικές της Ελισαβετιανής κοσμοαντίληψης και αποτυπώνονταν στα έργα του Σαίξπηρ. Η 'παραδοσιακή'

⁴ Richard Wilson - Richard Dutton, *New Historicism and Renaissance Drama*, London: Longman, 1992.

⁵ E. M. W. Tillyard, *The Elizabethan World Picture*, Harmondsworth: Penguin Books 1963 και E. M. W. Tillyard, *Shakespeare's History Plays*, New York: The Macmillan Co., 1946.

προσέγγιση στον Σαίξπηρ (καθ' όλη τη διάρκεια του '70) χαρακτηριζόταν από τον συνδυασμό αυτού του ιστορικού πλαισίου, της 'εκ του σύνεγγυς ανάγνωσης' και της ανάλυσης των 'σχημάτων εικονοποιίας'.

Μια δεύτερη σημαντική διαφορά ανάμεσα στον παλιό και τους νέους ιστορικισμούς εμπεριέχεται στην λέξη 'αρχαιακός' στη φράση 'αρχαιακό συνεχές' που παρέθεσα προωύτερα, γιατί αυτή η λέξη υποδεικνύει ότι ο νέος ιστορικισμός είναι πράγματι ένα ιστορικιστικό και όχι ένα ιστορικό κίνημα. Δηλαδή ενδιαφέρεται για την ιστορία όπως αναπαρίσταται και καταγράφεται σε γραπτά τεκμήρια, ενδιαφέρεται για την ιστορία-ως-κείμενο. Τα ίδια τα ιστορικά γεγονότα, θα ισχυριζόταν, έχουν χαθεί ανεπιστρεπτί. Αυτή η έμφαση φέρει την επίδραση της παμπάλαιας πεποίθησης στις λογοτεχνικές σπουδές ότι είναι αδύνατον να ανακτήσουμε ή να ανακατασκευάσουμε τις πραγματικές σκέψεις ή τα αισθήματα ή της προθέσεις ενός συγγραφέα, με αποτέλεσμα το πραγματικό ζωντανό άτομο να έχει πια πλήρως υπερκεραστεί από το λογοτεχνικό κείμενο που έχει φθάσει μέχρι εμάς. Κατά κάποιο τρόπο, οι λέξεις του παρελθόντος αντικατέστησαν τον κόσμο του παρελθόντος. Εφόσον, για τον νέο ιστορικιστή, τα γεγονότα και οι συμπεριφορές του παρελθόντος υπάρχουν τώρα πια μόνο ως γραπτά, είναι λογικό να υποβάλουμε αυτά τα κείμενα στο είδος της εκ του σύνεγγυς ανάλυσης που είχαμε στο παρελθόν διαφυλάξει μόνο για τα λογοτεχνικά κείμενα.

Αυτή η προτίμηση για τα κειμενικά τεκμήρια του παρελθόντος έχει βεβαίως δεχτεί και την επίδραση της αποδόμησης. Ο νέος ιστορικισμός αποδέχεται την άποψη του Ντερριντά ότι δεν υπάρχει τίποτα εκτός κειμένου, με την ειδικότερη έννοια ότι τα πάντα γύρω απ' το παρελθόν μας είναι διαθέσιμα αποκλειστικά σε μορφή κειμένου: έχουν δεχτεί τριπλή επεξεργασία: πρώτο μέσα από την ιδεολογία, ή την αντίληψη ή τις πρακτικές λόγου της δικής τους εποχής, μετά μέσα από αυτές της δικής μας και τέλος μέσα από το παραμορφωτικό δίκτυο της ίδιας της γλώσσας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οτιδήποτε αναπαρίσταται σε ένα κείμενο είναι ουσιαστικά ξαναφτιαγμένο. Τα ίδια τα νέο-ιστορικιστικά δοκίμια συνιστούν μια ακόμα διασκευή, μια ακόμη μεταλλαγή του παρελθόντος, καθώς το έργο ή το ποίημα που συζητείται αντιπαράτίθεται με ένα επιλεγμένο έγγραφο με τρόπο ώστε να παράγεται μια νέα οντότητα. Μ' αυτήν την έννοια, η αντίρρηση ότι τα έγγραφα που επιλέγονται μπορεί να μην είναι όντως 'σχετικά' με το έργο αφοπλίζεται, γιατί ο στόχος δεν είναι να αναπαραστήσει κανείς το παρελθόν όπως πραγματικά ήταν αλλά να παρουσιάσει μια νέα πραγματικότητα με το να τοποθετήσει τα τεκμήρια σε νέα συμφραζόμενα.

Ο Νέος ιστορικισμός και ο Φουκώ

Ο νέος ιστορικισμός είναι αποφασιστικά ενάντια στο κατεστημένο· συντάσσεται πάντοτε σιωπηρά με την πλευρά των φιλελεύθερων ιδανικών της προσωπικής ελευθερίας και αποδέχεται και εξυμνεί όλες τις μορφές διαφοράς και 'απόκλισης'. Ταυτόχρονα, εντούτοις, είναι απαισιόδοξος σε ό,τι αφορά την επιβίωση αυτών των αξιών μπροστά στην εξουσία του καταπιεστικού κράτους, η οποία αποκαλύπτεται πάντοτε ικανή να διεισδύει και να μολύνει ακόμα και τις πιο μύχιες περιοχές της προσωπικής ζωής. Η αντίληψη του Κράτους ως πανίσχυρου και παντεποπτικού προέρχεται από τον μεταδομιστή ιστορικό του πολιτισμού Μισέλ Φουκώ (Michel Foucault), ο οποίος πρόσφερε την ευρέως πια διαδεδομένη εικόνα του Κράτους ως 'πανοπτικού' (παντεπόπη) επιτηρητή. Το Πανοπτικόν ήταν το σχέδιο μιας κυκλικής φυλακής που συνέλαβε ο ωφελμιστής φιλόσοφος του 18^{ου} αιώνα Τζέρεμυ Μπένθαμ (Jeremy Bentham). Το σχέδιο αποτελούνταν από στοιχισμένες σειρές κελιών που μπορούσαν να επιτηρούνται από έναν και μοναδικό φύλακα τοποθετημένο στο κέντρο του κύκλου. Το πανοπτικό Κράτος, ωστόσο, διατηρεί την επιτήρησή του όχι μέσω της φυσικής ισχύος και του εκφοβισμού αλλά με την εξουσία των 'πρακτικών

λόγου' του (για να χρησιμοποιήσουμε την ορολογία του Φουκώ) οι οποίες κυκλοφορούν την ιδεολογία του σε όλη την πολιτεία.

Λόγος δεν είναι απλώς ένας τρόπος ομιλίας ή γραφής, αλλά η όλη 'νοοτροπία' και ιδεολογία που περικλείει τη σκέψη του συνόλου των μελών μιας δεδομένης κοινωνίας. Δεν είναι ενική και μονολιθική –υπάρχει πάντοτε μια πολλαπλότητα λόγων– έτσι ώστε η λειτουργία των εξουσιαστικών δομών είναι εξίσου σημαντικός παράγοντας ως πούμε στην οικογένεια όσο και στα διάφορα επίπεδα διακυβέρνησης. Έτσι, το να αντιτεθεί κανείς σ' αυτούς περιλαμβάνει για παράδειγμα την πάλη για να αλλάξουν οι πολιτικές της σεξουαλικότητας εξίσου όσο και εκείνες των κομμάτων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η προσωπική σφαίρα γίνεται μια σφαίρα που προσφέρεται για πολιτική δράση με μια έννοια που θα μπορούσε να ενδιαφέρει μια φεμινίστρια κριτικό. Εδώ λοιπόν μπορούμε να δούμε τη βάση μιας πολιτικής αισιοδοξίας. Από την άλλη πλευρά, όταν η πολιτική εξουσία λειτουργεί και συμφύρει τόσο πολλές σφαίρες, η δυνατότητα θεμελιωδών αλλαγών και μεταμορφώσεων μπορεί να αρχίσει να μοιάζει πολύ απόμακρη.

Συνολικά, ο νέος ιστορικισμός φαίνεται να δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην έκταση αυτού του είδους του 'ελέγχου της σκέψης' με αποτέλεσμα την 'παρεκκλίνουσα σκέψη' να φαίνεται τελικά αδύνατο να τη σκεφτεί κανείς (ή δυνατό μόνο να τη σκεφτεί). Σ' αυτήν τη θεώρηση των πραγμάτων, το Κράτος γίνεται αντιληπτό ως μια μονολιθική δομή και η αλλαγή φαίνεται σχεδόν αδύνατη. Το έργο του Φουκώ εξετάζει τους θεσμούς που επιτρέπουν σ' αυτήν την εξουσία να διατηρείται, όπως η κρατική τιμωρία, οι φυλακές, το ιατρικό επάγγελμα και η νομοθεσία που αφορά τη σεξουαλική συμπεριφορά. Ο Φουκώ κάνει μια λιγότερο αυστηρή διάκριση από εκείνη του Αλτουσέρ ανάμεσα στις 'καταπιεστικές δομές' και τις 'ιδεολογικές δομές' (βλ. κεφ. 8). Παρόλα αυτά, υπάρχει μια σαφής συγγένεια ανάμεσα στην 'ηγεμονία' του Γκράμσι (βλ. κεφ. 8), την 'έγκληση' του Αλτουσέρ (βλ. κεφ. 8) και τις 'πρακτικές λόγου' του Φουκώ, εφόσον όλες αυτές αφορούν τον τρόπο με τον οποίο η εξουσία εσωτερικεύεται από αυτούς τους οποίους αποδυναμώνει, έτσι ώστε να μην χρειάζεται συνεχώς να επιβάλλεται εξωτερικά.

Θα έπρεπε να προστεθεί ότι ο νέος ιστορικισμός, παρά την προβολή της λέξης 'ιστορικισμός', στην πραγματικότητα αντιπροσωπεύει μια σημαντική επέκταση της αυτοκρατορίας των λογοτεχνικών σπουδών, καθώς ενέχει μια εντατική 'εκ του σύνεγγυς ανάγνωση', όπως την γνωρίζουμε από τη λογοτεχνική κριτική, κειμένων μη λογοτεχνικών. Τα έγγραφα σπανίως προσφέρονται ολόκληρα: συνήθως, δίνεται ένα απόσπασμα που στη συνέχεια γίνεται αντικείμενο ενδελεχούς εξέτασης. (Συνήθως η τοποθέτηση του εγγράφου στα συμφραζόμενά του είναι ελάχιστη, εν μέρει ως συγγραφικό τέχνασμα για να αυξηθεί η εντύπωση που προκαλεί). Επιπλέον, ελάχιστη προσοχή δίνεται σε ό,τι έχει γραφτεί παλαιότερα για το ίδιο κείμενο, σαν η έλευση του νέου ιστορικισμού να έσβησε τον ακαδημαϊκό μαυροπίνακα. Πρόκειται λοιπόν για μια προσέγγιση αυστηρά προσηλωμένη στις 'λέξεις στη σελίδα', στην οποία τα συμφραζόμενα εξοβελίζονται και το υλικό μελετάται στη συνέχεια απομονωμένα, με τον τρόπο δηλαδή που μελετούσε τα ποιήματα ο I. A. Ρίτσαρντς στη δεκαετία του '20. Ως εκ τούτου ένα και μόνο ιστορικό κείμενο είναι μερικές φορές ο μοναδικός μάρτυρας για, φερειπείν, μια αλλαγή στάσης απέναντι στη σεξουαλικότητα. Το ερμηνευτικό βάρος που τίθεται μ' αυτόν τον τρόπο πάνω σε ένα και μοναδικό έγγραφο είναι ορισμένες φορές πολύ μεγάλο. Κατά συνέπεια δεν πρέπει να περιμένουμε ότι οι μέθοδοι του νέου ιστορικισμού εκτιμώνται ιδιαίτερα ή και θαυμάζονται από τους ιστορικούς. Αντίθετα, είναι ένας τρόπος να 'κάνει' κανείς ιστορία που ασκεί ισχυρή έλξη στους μη ιστορικούς.

Εντούτοις η γοητεία του νέου ιστορικισμού είναι αναμφίβολα μεγάλη, για μια ποικιλία λόγων. Πρώτο, παρόλο που βασίζεται στη μεταδομιστική σκέψη, τα κείμενά του είναι πολύ πιο προσιτά, καθώς αποφεύγουν κατά το μεγαλύτερο μέρος το χαρακτηριστικά πυκνό ύφος και το λεξιλόγιο του μεταδομισμού. Παρουσιάζουν τα δεδομένα τους και καταλήγουν σε συμπεράσματα, και αν κάποιες φορές είναι εύκολο να αμφισβητηθεί ο τρόπος με τον οποίο ερμηνεύονται τα δεδομένα, αυτό συμβαίνει εν μέρει επειδή (όπως και με τις θεωρίες του Φρόντ) οι εμπειρικές βάσεις, πάνω στις οποίες βασίζεται η ερμηνεία, προσφέρονται ελεύθερα για εξέταση. Δεύτερο, το ίδιο το υλικό είναι συχνά γοητευτικό και είναι κάτι εντελώς ξεχωριστό στις λογοτεχνικές σπουδές. Αυτά τα άρθρα δίνουν μια τελείως διαφορετική αίσθηση από εκείνα που παράγονται από οποιαδήποτε άλλη κριτική προσέγγιση και δίνουν στον φοιτητή της λογοτεχνίας την αίσθηση ότι μπαίνει σε νέο έδαφος. Ιδιαίτερα η αίσθηση ότι τα δοκίμια αυτά είναι λιτά και οικονομημένα, καθώς αποφεύγουν να αναφερθούν σε προγενέστερες συζητήσεις του λογοτεχνικού έργου, τους δίνει κάτι το γυμνό και δραματικό. Τρίτο, η πολιτική αιχμή των γραπτών του νέου ιστορικισμού είναι πάντοτε οξεία, αλλά ταυτόχρονα αποφεύγει τα προβλήματα που συχνά αντιμετωπίζει η κυρίως μαρξιστική κριτική: Δεν είναι τόσο ανοιχτά πολεμική και επιτρέπει στα ιστορικά τεκμήρια να έχουν τη δική τους φωνή.

Στάσου και σκέψου

Οι μέθοδοι του νέου ιστορικισμού ουσιαστικά περιλαμβάνουν την αντιπαράθεση λογοτεχνικού υλικού με μη λογοτεχνικά κείμενα. Αλλά πώς θα επιχειρούσατε να το κάνετε αυτό εσείς οι ίδιοι, αντί να διαβάσετε απλώς μελέτες που εφαρμόζουν αυτή τη μέθοδο;

Για παράδειγμα, αν θέλατε να χρησιμοποιήσετε αυτή τη μέθοδο για ένα δοκίμιο, ας πούμε για μια κωμωδία του Σαίξπηρ, πού θα κοιτούσατε για κατάλληλο ιστορικό υλικό; Και, αφού βρίσκατε το υλικό, ποια θα ήταν η μορφή του ίδιου του δοκιμίου;

Ξέρω πολύ καλά τις δυσκολίες που ενυπάρχουν στο εγχείρημα, αλλά ιδού μία πρόταση: οι κωμωδίες του Σαίξπηρ είναι 'οικιακές' όσον αφορά το θέμα τους και αφορούν τα σεξουαλικά ήθη, το φλερτ, τις σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών και τη σύγκρουση των γενεών. Επομένως θα μπορούσαμε να κοιτάξουμε για υλικό που αφορά την κοινωνική και οικογενειακή ιστορία.

Ένα πολύ γνωστό σχετικό βιβλίο θα ήταν το *Η οικογένεια, το σεξ και ο γάμος στην Αγγλία, 1500-1800* του Λώρενς Στόουν.⁶ Το πέμπτο κεφάλαιο, 'Η εγκαθίδρυση της πατριαρχίας', έχει χρήσιμο υλικό, όπως και το τρίτο μέρος, 'Σύζυγοι', που χωρίζεται στα 'Η υποταγή των γυναικών' και 'Η γυναικεία εκπαίδευση'. Τα κεφάλαια επτά και οκτώ αφορούν τον 'Γάμο και το φλερτ', ενώ το πέμπτο μέρος αφορά το 'Σεξ'. Λιγότερο γνωστό, αν και περιέχει δεδομένα παρόμοια με αυτά που χρησιμοποιούν οι σημαντικότεροι νέοι ιστορικιστές, είναι το *Σεξ στο Μίντλσεξ: Λαϊκά ήθη σε μια επαρχία της Μασαχουσέτης, 1649-1699*, του Ρότζερ Τόμσον.⁷ Δείτε τα μέρη που αφορούν τα 'Εφηβικά ήθη' και τα 'Ηθη του γάμου'.

Τα δημοσιευμένα ιστορικά έγγραφα και η κοινωνική ιστορία αυτού του είδους μπορεί να προσφέρουν μια προσιτή πηγή 'συγκεκριμένων'. Χωρίς να προσπερνά κανείς τα προβλήματα που συνδέονται με τη συγκεκριμένη μέθοδο, θα μπορούσε ωστόσο να αποκτήσει έτσι μια προσωπική εμπειρία στο πώς ασκείται πρακτικά η νέο-ιστορικιστική κριτική.

⁶ Lawrence Stone, *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*, London: Penguin 1979.

⁷ Roger Thomson, *Sex in Middlesex: Popular mores in a Massachusetts county, 1649-1699*, Amherst: University of Massachusetts Press 1986.

Τι κάνουν οι νέοι ιστορικιστές

1. Αντιπαραθέτουν λογοτεχνικά και μη λογοτεχνικά κείμενα, διαβάζοντας τα πρώτα υπό το φως των δεύτερων.
2. Με αυτόν τον τρόπο επιχειρούν να ‘ανοικειώσουν’ το λογοτεχνικό κείμενο του κανόνα, αποσπώντας το από το συγκεντρωμένο βάρος της προηγούμενης φιλολογικής έρευνας και βλέποντάς το σαν καινούργιο.
3. Εστιάζουν την προσοχή τους (σε ό,τι αφορά και το λογοτεχνικό κείμενο και το συγκείμενό του) σε ζητήματα κρατικής εξουσίας και του πώς αυτή διατηρείται, στις πατριαρχικές δομές και τη διαίωσίση τους, καθώς και στη διαδικασία της αποικιοποίησης μαζί με τη νοοτροπία που τη συνοδεύει.
4. Χρησιμοποιούν πλευρές της μεταδομιστικής σκέψης, ειδικά την αντίληψη του Ντερριντά ότι κάθε όψη της πραγματικότητας είναι κειμενικοποιημένη και την ιδέα του Φουκώ ότι οι κοινωνικές δομές καθορίζονται από τις κυρίαρχες ‘πρακτικές λόγου’.

Νέος ιστορικισμός: ένα παράδειγμα

Ως παράδειγμα του νέου ιστορικισμού στην πράξη ας ρίξουμε μια προσεκτική ματιά σε ένα δοκίμιο όχι του Γκρήνμπλατ αλλά του Λούις Μόντροουζ. Το δοκίμιό του «*Το Όνειρο καλοκαιρινής νύχτας και οι διαμορφωτικές φαντασιώσεις της ελισαβετιανής κουλτούρας: Φύλο, εξουσία, μορφή*» πρωτοδημοσιεύτηκε στο αμερικάνικο περιοδικό *Αναπαραστάσεις*, το ‘όργανο’ του νέου ιστορικισμού, και έχει ανατυπωθεί στην ανθολογία των Ουίλσον και Ντάττον. Ο διάσημος ορισμός του Μόντροουζ είναι ότι ο νέος ιστορικισμός επικεντρώνεται στην ιστορικότητα του κειμένου και την κειμενικότητα της ιστορίας, και μπορεί να θεωρήσει κανείς ότι το δοκίμιό του πραγματώνει αυτήν ακριβώς τη δήλωση. Η συνολική του τοποθέτηση είναι ότι το έργο ‘δημιουργεί την κουλτούρα από την οποία δημιουργείται, διαμορφώνει τις φαντασιώσεις από τις οποίες διαμορφώνεται’ (σελ. 130). Έτσι η λατρεία της Παρθένας Βασίλισσας και προωθείται από τη λογοτεχνία (όπως στη *Νεραϊδοβασίλισσα* του Σπένσερ)⁸ αλλά και από μια ολόκληρη σειρά από θεατρικά δρώμενα και παρελάσεις, και, ταυτόχρονα, παράγει τέτοια λογοτεχνία: η ζωή και η λογοτεχνία αλληλοτροφοδοτούνται και εκμεταλλεύονται η μία την άλλη. Η Ελισάβετ μπορεί να αυτοπροβάλλεται ως η Βασίλισσα της οποίας η παρθενία έχει μυστικιστικές και μαγικές δυνάμεις, επειδή τέτοιες εικόνες είναι κοινό νόμισμα στα θεατρικά δρώμενα της εποχής, στις κωμωδίες και στην βουκολική επική ποίηση. Ένα απλό σύγχρονο παράλληλο θα μπορούσε να είναι ο τρόπος με τον οποίο οι εικόνες της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας στο κινηματογράφο διαποτίζουν τη ζωή μας και μας προσφέρουν τρόπους να αναπαριστούμε τους εαυτούς μας: μας δίνουν πρότυπα μέσα στα οποία μπορεί να παγιδευτούμε έτσι ώστε η πραγματική ζωή να μιμείται την κινηματογραφική αναπαράσταση της ζωής.

Το δοκίμιο του Μόντροουζ αντιπροσωπεύει επίσης τον εκλεκτικισμό του νέου ιστορικισμού, καθώς αντλεί από την ψυχανάλυση, κυρίως από τη φροϋδική ανάλυση των ονείρων, και από τον φεμινισμό. Ξεκινά με μια εξιστόρηση του ονείρου του Σάιμον Φόρμαν, όπως αναφέραμε προηγουμένως, στο οποίο ο Φόρμαν περιγράφει μια ερωτική συνάντηση με τη βασίλισσα, που ήταν τότε ηλικιωμένη γυναίκα: το όνειρο βασίζεται στο λογοπαίγνιο ‘έξυπηρετώ τη βασίλισσα’ και ‘«ικανοποιώ» τη βασίλισσα’. Το φόρεμά της σέρνεται στη λάσπη και προσφέρεται να λύσει το

⁸ Edmund Spenser, *The Faerie Queene* (1590-1596) <<http://www.luminarium.org/renascence-editions/fqintro.html>>.

πρόβλημα σπρώχνοντας την κοιλιά της προς τα πάνω ('εννοώ να σας εξυπηρετήσω, όχι να σας «ικανοποιήσω»'). Στο όνειρο ο Φόρμαν έχει μόλις σώσει τη Βασίλισσα από την παρενόχληση ενός 'υφαντή, που ήταν ένας ψηλός άντρας με κοκκινωπό μούσι' και ο Μοντρόουζ το ερμηνεύει όλο αυτό σαν οιδιπόδειο τρίγωνο. Το συνδέει με την προβολή της Βασίλισσας ως μητέρας του έθνους, αλλά και ως παρθένας που φλερτάρει ανοιχτά και προκαλεί –ο Μοντρόουζ παραθέτει τις αναφορές που κάνει ο Γάλλος πρέσβης για τα ιδιαίτερα αποκαλυπτικά της φορέματα ('Άφηνε το μπροστινό μέρος του φορέματός της ανοιχτό και μπορούσε κανείς να δει ολόκληρο το στήθος της' σ. 111). Στη συνέχεια τα συνδέει όλα αυτά με τις εντάσεις που δημιουργούνται στην παράδοση κατάσταση κατά την οποία μια πολύ πατριαρχική κοινωνία, στην οποία όλη η εξουσία εναποτίθεται στους άντρες, κυβερνιόταν μολοντούτο από μια γυναίκα που είχε απόλυτη εξουσία ζωής και θανάτου σε όλους της τους υπηκόους, γυναίκες και άντρες, όπως και την εξουσία να προωθήσει ή να τερματίσει την καριέρα των ανδρών αυλικών της. Στο έργο του Σαίξπηρ υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις όπου μια βασίλισσα 'υποτάσσεται' και μ' αυτόν τον τρόπο 'θηλυκοποιείται': η Ιππολύτα, η βασίλισσα των Αμαζόνων, ηττάται από τον Θησέα στον οποίο θα πρέπει να υποταχθεί αλλά και να τον παντρευτεί. Η Τιτάνια, η βασίλισσα των ξωτικών, αψηφά τον άντρα της, τον Όμπερον, σχετικά με ένα αγοράκι που η ίδια θέλει να το μεγαλώσει σαν παιδί τους ενώ εκείνος θέλει να το πάρει για ακόλουθο. Ως συνέπεια, υφίσταται την ταπείνωση να της ρίξει κρυφά ο Πουκ, ένα ξωτικό, ένα μαγικό φίλτρο που θα την κάνει να ερωτευτεί όποιον δει πρώτο από τη στιγμή που θα ξυπνήσει. Σε όλη τη διάρκεια του έργου (του *Ονείρου καλοκαιρινής νύχτας*)⁹, αναφέρονται πολλά για τα δικαιώματα των πατεράδων επάνω στις κόρες τους και των συζύγων στις συζύγους τους, και προϋπόθεση της αντρικής επιθυμίας είναι η γυναικεία υποταγή. Το 'ευτυχισμένο' τέλος εξαρτάται λοιπόν από την ενίσχυση της πατριαρχίας:

Το εορταστικό κλείσιμο του *Ονείρου θερινής νύχτας*, η εξύμνηση της ρομαντικής και γόνιμης ετεροφυλοφιλικής ένωσης, εξαρτάται από την επιτυχία μιας διαδικασίας κατά την οποία η γυναικεία περηφάνια και εξουσία που εκφράζουν οι μισάνθρωπες πολεμίστριες, οι κτητικές μητέρες, οι ανυπότακτες συζύγους και οι ξεροκέφαλες κόρες, θα παταχθούν και θα βρεθούν υπό τον έλεγχο των συζύγων και κυρίων τους. (σ. 120)

Έτσι, υπονοείται, το έργο μπορεί να θεωρηθεί ως υπόρρητα προδοτικό, εφόσον:

Όταν μια παρθένα κυβερνήτης παρουσιάζεται ως παρθένα μητέρα των υπηκόων της, τότε τα θέματα της ανδρικής αναπαραγωγικής ικανότητας, της αβιογένεσης και της κυριαρχίας επί των γυναικών, αποκτούν μια ανατρεπτική σημασία. Στις βασιλικές παρελάσεις η βασίλισσα είναι πάντοτε το επίκεντρο της προσοχής. Η παρθενία της είναι πηγή μαγικής δύναμης. Στο *Ονειρο καλοκαιρινής νύχτας* όμως, τέτοιες μαγικές δυνάμεις αποδίδονται στον βασιλιά. (σ. 127)

Έτσι, 'η σαιξπηρική κωμωδία συμβολικά ευνουχίζει τη βασιλική εξουσία στην οποία υποτίθεται ότι αφιερώνεται' (σ. 127). Πρακτικά, η πατριαρχία διατηρείται παρά την παρουσία μιας γυναίκας στην κορυφή της εξουσίας, με το να τονίζεται συνεχώς η διαφορά της Ελισάβετ από τις άλλες γυναίκες. Αυτή είναι μια συνήθης στρατηγική ακόμα και σήμερα, δεδομένου ότι μια γυναίκα αρχηγός του κόμματος των συντηρητικών στη Μεγάλη Βρετανία, η Μάργκαρετ Θάτσερ, δεν βοήθησε να αλλάξουν οι θέσεις του κόμματος για τη θέση των γυναικών στην κοινωνία – αντίθετα, κατά τα χρόνια της εξουσίας της 'σιδηράς κυρίας' (ένας ενδιαφέρων χαρακτηρισμός σ' αυτά τα συμφραζόμενα), οι αντιδραστικές ιδέες ενισχύθηκαν.

⁹ Ουίλλιαμ Σαίξπηρ, *Ονειρο καλοκαιρινής νύχτας* (μτφρ. Ερρίκος Μπελιές), Αθήνα: Κέδρος 2000.

Έτσι, ‘η εξουσία της Ελισάβετ δεν είχε την πρόθεση να υπονομεύσει την ανδρική κυριαρχία εκείνης της εποχής. Στην πραγματικότητα, η έμφαση στη διαφορά της από τις άλλες γυναίκες πιθανότατα βοήθησε στην ενίσχυση αυτής της κυριαρχίας’ (σ. 124). Αν οι παρελάσεις και τα εγκώμια τη χαρακτηρίζουν διαρκώς ‘Παρθένα, Δέσποινα και Μητέρα’, τότε παύει να είναι μια πραγματική γυναίκα, και γίνεται ένα θρησκευτικό μυστήριο. Σε όλο λοιπόν το δοκίμιο του Μόντροουζ, η συζήτηση του έργου διαπλέκεται με τις απόπειρες των ανδρών να χειριστούν τον συνδυασμό μιας γυναίκας-μονάρχη και μιας αυστηρής πατριαρχικής δομής. Για τους άνδρες αυλικούς, πιθανώς υπήρχε μια αίσθηση ‘από-ανδροποίησης’ στο βαθμό που ήταν πιστοί υπηρέτες της ‘Παρθένου Βασίλισσας’, ενώ εκείνοι που επιδίωκαν προαγωγή έμοιαζαν με παιδιά που ζητούσαν μια χάρη από τη μαμά του έθνους. (Ο Μόντροουζ περιγράφει ένα υπερβολικό και εκτενές ψυχαγωγικό δρώμενο, στο οποίο ο Ράλεϋ και ο Γκρέβιλ, γνωστοί ελισαβετιανοί ποιητές, αναπαράστησαν αυτήν ακριβώς τη μεταφορά). Όλα αυτά δείχνουν τι σημαίνει στην πράξη το να εμμένει κανείς στην ιστορικότητα του κειμένου και την κειμενικότητα της ιστορίας.

Πολιτισμικός υλισμός

Ο βρετανός κριτικός Γκρέηαμ Χόλντερνις (Graham Holderness) περιγράφει τον πολιτισμικό υλισμό σαν μια ‘πολιτικοποιημένη μορφή ιστοριογραφίας’. Με άλλα λόγια μπορούμε να πούμε ότι είναι μια μελέτη του ιστορικού υλικού (συμπεριλαμβανομένων και των λογοτεχνικών κειμένων) μέσα σε ένα πολιτικοποιημένο πλαίσιο –το πλαίσιο αυτό όμως περιλαμβάνει και το παρόν, στου οποίου τη διαμόρφωση έχουν συμβάλει τα εν λόγω λογοτεχνικά κείμενα. Ο όρος ‘πολιτισμικός υλισμός’ άρχισε να κυκλοφορεί το 1985, όταν χρησιμοποιήθηκε από τους Τζόνθαν Ντόλλιμορ και Άλαν Ζίνφιλντ (οι πιο διάσημοι πολιτισμικοί υλιστές), ως υπότιτλος της συλλογής άρθρων που επιμελήθηκαν, με τον τίτλο *Πολιτικός Σαίξπηρ*.¹⁰ Στον πρόλόγό τους σημειώνουν ότι ο όρος προσδιορίζει μια κριτική μέθοδο η οποία έχει τέσσερα χαρακτηριστικά, δηλαδή δίνει ιδιαίτερη προσοχή στον συνδυασμό των εξής τεσσάρων:

1. ιστορικά συμφραζόμενα
2. θεωρητική μέθοδο
3. πολιτική στράτευση και
4. κειμενική ανάλυση

Ας σχολιάσουμε σύντομα το καθένα απ’ αυτά: πρώτα, η έμφαση στα *ιστορικά συμφραζόμενα* ‘υπονομεύει την υπερβατική έννοια που παραδοσιακά αποδίδεται στο λογοτεχνικό κείμενο’. Εδώ η λέξη ‘υπερβατικός’ σημαίνει γενικά ‘άχρονος’. Αυτή η θέση φυσικά χρειάζεται να αντιμετωπίσει την προφανή αντίρρηση ότι, εάν μελετάμε ακόμη και σήμερα τον Σαίξπηρ, τότε τα έργα του έχουν κατά κάποιο τρόπο αποδειχτεί ‘άχρονα’, διαχρονικά, με την απλή έννοια ότι σαφώς δεν περιορίζονται από τις ιστορικές περιστάσεις στις οποίες παράχθηκαν. Αλλά αυτό είναι ένα ζήτημα βαθμού: ο στόχος αυτής της πλευράς του πολιτισμικού υλισμού είναι να επιτρέψει στο λογοτεχνικό κείμενο να ‘ανακτήσει τις ιστορίες του’, κάτι που οι προγενέστερες προσεγγίσεις συχνά αγνοούσαν. Το είδος της ιστορίας που ανακτάται αφορά πρακτικά το να συνδέσει κανείς τα έργα με φαινόμενα όπως ‘οι περιφράξεις και η καταπίεση των φτωχών αγροτών, η κρατική εξουσία και η αντίσταση σ’ αυτή, [...] η μαγεία, η πρόκληση και ο περιορισμός του καρναβαλικού στοιχείου’. Δεύτερο, η έμφαση στη *θεωρητική μέθοδο* σηματοδοτεί μια ρήξη με τον φιλελεύθερο

¹⁰ Jonathan Dollimore - Alan Sinfield, *Political Shakespeare: Essays in cultural materialism*, Ithaca : Cornell University Press 1994.

ανθρωπισμό και απορρόφηση των μαθημάτων του δομισμού, του μεταδομισμού και άλλων προσεγγίσεων που ήρθαν στο προσκήνιο μετά τη δεκαετία του 1970. Τρίτο, η έμφαση στην *πολιτική στράτευση* αποκαλύπτει την επίδραση των μαρξιστικών και φεμινιστικών προσεγγίσεων και μια ρήξη με το συντηρητικό-χριστιανικό πλαίσιο που μέχρι τότε κυριαρχούσε στις συζητήσεις για τον Σαίξπηρ. Τέλος, η σημασία που δίνεται στην *κειμενική ανάλυση* 'εντοπίζει την κριτική των παραδοσιακών προσεγγίσεων σε συγκεκριμένα σημεία, που δεν είναι δυνατόν να αγνοηθούν'. Με άλλα λόγια, η κριτική αυτή προσέγγιση δεσμεύεται όχι απέναντι στην αφηρημένη θεωρία, αλλά στην πρακτική της εφαρμογή επάνω σε κείμενα (κυρίως) του λογοτεχνικού κανόνα που συνεχίζουν να είναι το αντικείμενο τεράστιου ακαδημαϊκού και επαγγελματικού ενδιαφέροντος και που λειτουργούν ως κυρίαρχα εθνικά και πολιτισμικά σύμβολα.

Οι δύο λέξεις στον όρο 'πολιτισμικός υλισμός' ορίζονται λίγο εκτενέστερα: στην έννοια 'πολιτισμός' περιλαμβάνονται *όλες* οι μορφές πολιτισμού ('μορφές όπως η τηλεόραση και η λαϊκή μουσική και η παραλογοτεχνία'). Δηλαδή, η προσέγγιση αυτή δεν περιορίζεται σε 'υψηλές' μορφές πολιτισμού όπως τα έργα του Σαίξπηρ. Ο 'υλισμός' σημαίνει το αντίθετο του 'ιδεαλισμού': μια 'ιδεαλιστική' αντίληψη θα ήταν ότι ο υψηλός πολιτισμός αντιπροσωπεύει το ελεύθερο και ανεξάρτητο διανοητικό παιχνίδι ενός ταλαντούχου ατόμου· η αντίθετη 'υλιστική' άποψη είναι ότι ο πολιτισμός δεν μπορεί να 'ξεπεράσει τις υλικές δυνάμεις και σχέσεις παραγωγής. Ο πολιτισμός δεν είναι απλά η αντανάκλαση του οικονομικού και πολιτικού συστήματος, αλλά ούτε και μπορεί να είναι ανεξάρτητος από αυτήν'. Αυτά τα σχόλια για τον υλισμό εκφράζουν τις πάγιες απόψεις της μαρξιστικής κριτικής και δείχνουν ίσως τη δυσκολία να πετύχει κανείς μια χρήσιμη διάκριση ανάμεσα στη μαρξιστική κριτική καθαυτή και τον πολιτισμικό υλισμό. Εντούτοις, μπορεί να προσθέσει κανείς ότι η συναφής ιστορία δεν είναι μόνο εκείνη πριν από τετρακόσια χρόνια, αλλά και αυτή των χρόνων (συμπεριλαμβανόμενων και των δικών μας) κατά τους οποίους τα έργα του Σαίξπηρ ανεβαίνουν στη σκηνή και αναπαράγονται με κάθε είδους τρόπο. Έτσι στον πολιτισμικό υλισμό υπάρχει μια έμφαση στη λειτουργία των θεσμών μέσω των οποίων διαμεσολαβείται ο Σαίξπηρ –τη Βασιλική Σαιξπηρική Εταιρία, την κινηματογραφική βιομηχανία, τους εκδότες που εκδίδουν τα κείμενά του για μαθητές και φοιτητές, και το εθνικό πρόγραμμα σπουδών που προβλέπει ότι συγκεκριμένα έργα του Σαίξπηρ πρέπει να μελετώνται από όλους τους μαθητές.

Ο πολιτισμικός υλισμός οφείλει πολλές από τις απόψεις του (και το όνομά του) στον βρετανό αριστερό κριτικό Ρέυμοντ Ουίλλιαμς (Raymond Williams). Στη θέση της έννοιας του Φουκώ για τον 'λόγο' ο Ουίλλιαμς εφηύρε τον όρο 'δομές του αισθήματος': αυτές αφορούν 'νοήματα και αξίες όπως οι άνθρωποι τις βιώνουν και τις αισθάνονται'. Οι δομές του αισθήματος είναι συχνά ανταγωνιστικές και προς τα προφανή συστήματα αξιών και πεποιθήσεων και προς τις κυρίαρχες ιδεολογίες μιας κοινωνίας. Βρίσκονται χαρακτηριστικά στη λογοτεχνία και *αντιτίθενται* στο κατεστημένο (όπως οι αξίες στον Ντίκενς, στις αδερφές Μπροντέ κτλ. αντιπροσωπεύουν ανθρώπινες δομές του αισθήματος που αντίκεινται στις εμπορικές και υλιστικές αξίες της βικτωριανής εποχής). Συνέπεια αυτού είναι ότι ο πολιτισμικός υλισμός είναι πολύ πιο αισιόδοξος για την πιθανότητα αλλαγής και είναι κατά καιρούς πρόθυμος να δει στη λογοτεχνία μια πηγή αξιών που αντιστέκονται στο κατεστημένο. Ειδικά ο πολιτισμικός υλισμός χρησιμοποιεί πολλές φορές το παρελθόν για να 'διαβάσει' το παρόν, αποκαλύπτοντας την πολιτική της κοινωνίας μας μέσα από το τι επιλέγουμε να προβάλλουμε ή να αποσιωπήσουμε από το παρελθόν. Μεγάλο μέρος των βρετανικών μελετών επιχειρεί να υπονομεύσει τον φετιχιστικό ρόλο του Σαίξπηρ ως συντηρητικού ειδώλου μέσα στη βρετανική κουλτούρα. Σαφή δείγματα αυτής της μορφής πολιτισμικού υλισμού είναι τα εξής τρία βιβλία, το *Ο μύθος του Σαίξπηρ*, του Γκρέηαμ Χόλντερνις, το *Εναλλακτικοί Σαίξπηρ*, σε επιμέλεια

του Τζων Ντρακάκις, και *Ετούτο το σαιξπηρικό κουρέλι* του Τέρενς Χωκς¹¹ (ο περίεργος τίτλος προέρχεται από την *Έρημη χώρα* του Τ. Σ. Έλιοτ). Μπορεί επίσης να δει κανείς την αλληλογραφία που προκάλεσε η κριτική για το πρώτο βιβλίο, και η οποία διήρκεσε έναν ολόκληρο χρόνο στη *Λονδρέζικη επιθεώρηση του βιβλίου* (*London Review of Books*) με τον τίτλο ‘Βαρδολατρεία’.

Σε τι διαφέρει ο πολιτισμικός υλισμός από τον νέο ιστορικισμό;

Ο πολιτισμικός υλισμός συνδέεται συχνά σε συζητήσεις με τον νέο ιστορικισμό, το αμερικανικό ισοδύναμό του. Αν και τα δύο κινήματα ανήκουν στην ίδια οικογένεια, υπάρχει μια διαρκής οικογενειακή έριδα μεταξύ τους. Ο πολιτικός Σαίξπηρ περιλαμβάνει άρθρα που εντάσσονται στον νέο ιστορικισμό και στην Εισαγωγή του τόμου εξηγούνται ορισμένες από τις διαφορές των δύο κινήματων.

Πρώτο, σε μια σαφή διάκριση που κάνουν, οι Ντόλιμορ και Ζινφιλντ παραθέτουν από τον Μαρξ το εξής: ‘άντρες και γυναίκες φτιάχνουν τη δική τους ιστορία αλλά όχι σε συνθήκες που επιλέγουν οι ίδιοι’: οι πολιτισμικοί υλιστές, λένε, τείνουν να επικεντρώνονται στις παρεμβάσεις χάρη στις οποίες οι άντρες και οι γυναίκες φτιάχνουν τη δική τους ιστορία, ενώ οι νέοι ιστορικιστές τείνουν να εστιάζουν στις όχι και τόσο ιδανικές συνθήκες μέσα στις οποίες το κάνουν αυτό, δηλαδή στην ‘ισχύ των κοινωνικών και ιδεολογικών δομών’ που τους περιορίζουν. Το αποτέλεσμα είναι μια αντίθεση ανάμεσα στην πολιτική αισιοδοξία και την πολιτική απαισιοδοξία.

Δεύτερο, οι πολιτισμικοί υλιστές θεωρούν ότι οι νέοι ιστορικιστές αποκόπτονται από αποτελεσματικές πολιτικές θέσεις με το να δέχονται μια ορισμένη εκδοχή του μεταδομισμού και του ριζοσπαστικού σκεπτικισμού του για το κατά πόσο είναι εφικτό να επιτύχουμε τη βέβαιη γνώση. Η άνοδος του μεταδομισμού αμφισβητεί τη γνώση, τη γλώσσα, την αλήθεια κτλ. και αυτή η οπτική απορροφάται από τον νέο ιστορικισμό και γίνεται σημαντικό μέρος του. Η υπεράσπιση του νέου ιστορικισμού απέναντι σ’ αυτήν την κατηγορία θα ήταν ότι το να έχει κανείς συνείδηση της εγγενούς αβεβαιότητας της γνώσης δεν σημαίνει ότι εγκαταλείπουμε την προσπάθεια εδραίωσης της αλήθειας, σημαίνει απλώς ότι έχουμε επίγνωση των σχετικών κινδύνων και περιορισμών. Αυτό δίνει μεγαλύτερο κύρος στην έρευνα. Μοιάζει δηλαδή με το να πλέει κανείς σε επικίνδυνα νερά έχοντας επίγνωση του κινδύνου και λαμβάνοντας όλα τα λογικά μέτρα, αντί να προχωράει με απόλυτη άγνοια και χωρίς προφυλάξεις. Έτσι όταν οι νέοι ιστορικιστές ισχυρίζονται (με τα λόγια του Πήτερ Γουίντοουσον –Peter Widowson) ότι ο Φουκώ ανοίγει τον δρόμο για μια ‘ιστορικιστική μορφή μελέτης των κειμένων που δεν είναι προσανατολισμένη στην αλήθεια’, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν πιστεύουν πως ό,τι λένε είναι αλήθεια, αλλά ότι γνωρίζουν την επισφάλεια και τους κινδύνους που ελλοχεύουν όταν κανείς ισχυρίζεται πως αποκαθιστά την αλήθεια.

Μια τρίτη σημαντική διαφορά ανάμεσα στον νέο ιστορικισμό και τον πολιτισμικό υλισμό είναι ότι ενώ τα συμφραζόμενα στις μελέτες του πρώτου είναι έγγραφα σύγχρονα του Σαίξπηρ, σε εκείνες του δεύτερου μπορεί να είναι υλικό από το πρόγραμμα μιας σύγχρονης παράστασης από τον Βασιλικό Σαιξπηρικό Θίασο, παραθέματα από τον Σαίξπηρ που δίνει ένας πιλότος από τον πόλεμο του Κόλπου ή ανακοινώσεις για την εκπαίδευση από τον υπουργό παιδείας. Για να το πούμε διαφορετικά: ο νέος ιστορικιστής τοποθετεί το λογοτεχνικό κείμενο στην πολιτική κατάσταση της εποχής του, ενώ ο πολιτισμικός υλιστής την τοποθετεί στη δική μας.

¹¹ Graham Holderness, *The Shakespeare Myth*, Manchester: Manchester University Press 1988. John Drakakis (ed.) *Alternative Shakespeares*, London: Routledge 2002. Terence Hawkes *That Shakespearean Rag*, London: Methuen 1986.

Η διαφορά εντοπίζεται στην πολιτική έμφαση των δύο προσεγγίσεων. Στην πραγματικότητα θα μπορούσαμε να πούμε ότι και οι τρεις διαφορές που μόλις περιγράψαμε έχουν αυτήν την πολιτική διαφορά ως κοινό τους παρονομαστή.

Στάσου και σκέψου

Το γεγονός ότι αφιερώσαμε χρόνο στο να διατυπώσουμε τις διαφορές μεταξύ πολιτισμικού υλισμού και νέου ιστορισμού σημαίνει ότι υπάρχει σημαντική αλληλοεπικάλυψη μεταξύ τους. Είναι τελικά απλώς δυο εθνικές εκδοχές του ίδιου πράγματος ή οι διαφορές τους είναι πράγματι τόσο βαθιές όσο ισχυρίζονται (κυρίως οι Βρετανοί πολιτισμικοί υλιστές);

Πιθανώς η ερώτηση μπορεί να απαντηθεί κανονικά μόνο με το να διαβάσει και να συγκρίνει κανείς εργασίες των δύο αυτών τύπων. Οι διαφορές τους υποτίθεται ότι αφορούν κυρίως δύο ζητήματα: την πολιτική τους αντίληψη και τη σημασία που δίνουν στην μεταδομιστική οπτική.

Σκεπτόμενοι αυτό το ερώτημα, δοκιμάστε να συγκρίνετε τις στάσεις που φανερώνουν τα παραδείγματα που έχω αναφέρει για τον κάθε τύπο, στο βαθμό βέβαια που μπορείτε να κρίνετε από αυτές τις σύντομες περιγραφές. Στη συνέχεια διαβάστε και συγκρίνετε δύο ακόμη εργασίες (αντλώντας από την προτεινόμενη βιβλιογραφία).

Βέβαια οι διαφορές ανάμεσα σ' αυτές τις δύο προσεγγίσεις είναι εν μέρει αποτέλεσμα των διαφορετικών διανοητικών τους πλαισίων. Ο νέος ιστορισμός επηρεάστηκε πολύ από τον Φουκώ, που θεωρεί τις 'πρακτικές λόγου' εξίσου συχνά μια ενίσχυση της κυρίαρχης ιδεολογίας. Ο πολιτισμικός υλισμός, από την άλλη, χρωστάει πολλά στον Ρέυμοντ Ουίλλιαμς, που θεωρεί ότι οι 'δομές του αισθήματος' περιέχουν σπέρματα αντίστασης στην κυρίαρχη ιδεολογία. Ένας σκεπτικιστής (απέναντι και στους δύο τύπους) είπε ότι πρέπει να είναι δύσκολο για τους νέους ιστορικούς να εξηγήσουν πώς ήταν δυνατό ποτέ να ξεκινήσει ο αμερικανικός εμφύλιος (δεδομένου ότι αντιλαμβάνονται την κρατική εξουσία τόσο πανταχού παρούσα και διεισδυτική που κάνει την αντίσταση πρακτικά αδύνατη), ενώ για τους πολιτισμικούς υλιστές πρέπει να είναι δύσκολο να εξηγήσουν πώς ήταν δυνατό να τελειώσει (δεδομένου ότι οι 'δομές του αισθήματος' γεννούν διαρκώς νέες ιδέες που θα έκαναν αδύνατο το να παγιωθεί μια κατάσταση). Στην πράξη, ωστόσο, η συχνά σχολιαζόμενη πολιτική διαφορά ανάμεσα στις δύο προσεγγίσεις είναι σίγουρα λιγότερο αμετάβλητη και προβλέψιμη απ' όσο επιτρέπουν να διαφανεί τέτοιες κάθετες αντιδιαστολές.

Τι κάνουν οι κριτικοί του πολιτισμικού υλισμού

1. Διαβάζουν το λογοτεχνικό κείμενο (συχνά ένα θεατρικό της Αναγέννησης) κατά τρόπο ώστε να μας επιτρέπουν να 'ανακτήσουμε τις ιστορίες του', δηλαδή τα συμφραζόμενα της κατά καιρούς αξιοποίησης και εκμετάλλευσής του.
2. Ταυτόχρονα, φέρνουν στο προσκήνιο εκείνα τα στοιχεία που αφορούν τη μετάδοση του έργου μέχρι τις μέρες μας, τα οποία επέφεραν ακριβώς την κάλυψη αυτών των ιστοριών (για παράδειγμα η βιομηχανία της 'πολιτισμικής κληρονομιάς' που παρουσίασε τον Σαίξπηρ με τους όρους της ιστορίας ως παρέλασης, του εθνικού βάρδου, του πολιτισμικού συμβόλου κ.ο.κ.).
3. Χρησιμοποιούν έναν συνδυασμό από μαρξιστικές και φεμινιστικές προσεγγίσεις προκειμένου να κάνουν το πρώτο απ' όσα αναφέραμε και προκειμένου να ανατρέψουν την προηγούμενη κυριαρχία των συντηρητικών

- κοινωνικών, πολιτικών και θρησκευτικών πεποιθήσεων ειδικά στη Σαιξπηρική κριτική.
4. Χρησιμοποιούν την τεχνική της εκ του σύνεγγυς κειμενικής ανάλυσης, αλλά συχνά χρησιμοποιούν δομιστικές και μεταδομιστικές τεχνικές, ειδικά για να δηλώσουν σαφώς τη ρήξη με την κληρονομημένη παράδοση της εκ τους σύνεγγυς κειμενικής ανάλυσης μέσα στο πλαίσιο συντηρητικών πολιτισμικών και κοινωνικών πεποιθήσεων.
 5. Ταυτόχρονα, δουλεύουν κυρίως μέσα σε παραδοσιακές έννοιες του λογοτεχνικού κανόνα, με το σκεπτικό ότι το να γράψει κανείς για πιο άγνωστα κείμενα δύσκολα συνιστά μια αποτελεσματική πολιτική παρέμβαση (για παράδειγμα, σε συζητήσεις αναφορικά με το σχολικό πρόγραμμα σπουδών ή την εθνική ταυτότητα).

Πολιτισμικός υλισμός: ένα παράδειγμα

Ένα παράδειγμα μιας άτυπης εκδοχής αυτής της προσέγγισης είναι το άρθρο του Τέρενς Χωκ 'Τέλμα' (από το βιβλίο του *Εκείνο το σαιξπηρικό κουρέλι*). Πρόκειται για το τέταρτο κεφάλαιο. Ολόκληρο το βιβλίο επικεντρώνεται στο έργο των μεγαλύτερων σαιξπηρικών κριτικών των αρχών του εικοστού αιώνα, στο πλαίσιο μιας συνολικής στρατηγικής, σύμφωνα με την οποία εξετάζεται το πώς ο Σαίξπηρ έχει διαμεσολαβηθεί, και μέσα από ποιου είδους επεξεργασία μάς έχει παρουσιαστεί. Αυτό το κεφάλαιο αφορά τον κριτικό Τζων Ντόβερ Ουίλσον, που είναι γνωστός για το βιβλίο του *Τι συμβαίνει στον Άμλετ*, που κυκλοφόρησε τη δεκαετία του 1930.¹² Στην αρχή του κεφαλαίου αυτού επισημαίνονται τα κυκλικά και συμμετρικά στοιχεία του έργου, όπως το πώς η αρχή απηχεί το τέλος, πώς η ίδια κατάσταση επανέρχεται πολλές φορές (όπως οι διάφοροι παραλληλισμοί μεταξύ πατέρα και γιου), ενώ παρατηρείται και το γεγονός ότι η αρχή και το τέλος του είναι αρκετά απροσδιόριστα, καθώς το έργο είναι ήδη πολιτισμικά τοποθετημένο στο μυαλό των ανθρώπων πριν το δουν. Το επανερχόμενο μοτίβο του έργου, το να κοιτά κανείς προς τα πίσω (προς ένα παρελθόν που ήταν καλύτερο από το παρόν), οδηγεί τον Χωκ να φανταστεί έναν 'ανεστραμμένο' Άμλετ, το 'Τέλμα' του τίτλου, που ρίχνει τη σκιά του επάνω στο πραγματικό έργο.

Το δεύτερο μέρος έχει τον τίτλο 'Προς το σταθμό του Σάντερλαντ', που κάνει αναφορά σε μια πολύ γνωστή ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης με τον τίτλο *Προς τον σταθμό της Φινλανδίας*. Δίνεται μια περιγραφή του Τζων Ντόβερ Ουίλσον επάνω στο τρένο για το Σάντερλαντ το 1917, όταν τον είχε στείλει η κυβέρνηση να τακτοποιήσει κάποια εργατικά ζητήματα σε ένα εργοστάσιο πυρομαχικών. Καθοδόν, ο Ντόβερ Ουίλσον διαβάζει ένα άρθρο του Ου. Ου. Γκρεγκ (W. W. Greg) για τον Άμλετ, στο οποίο ο τελευταίος ισχυρίζεται ότι το γεγονός πως ο βασιλιάς δεν αντιδρά ανοιχτά στην παντομίμα που αποκαλύπτει τον ρόλο του στη δολοφονία του πατέρα του Άμλετ, υποδεικνύει ότι είναι μια αρκετά σύνθετη μορφή και όχι απλώς ο κακός του παραμυθιού. Αν αυτό όντως ισχύει, τότε ο βασιλιάς αρχίζει να διεκδικεί λίγη από την προσοχή μας, αποσπώντας μας έτσι από την αποκλειστική εστίαση στον ίδιο τον Άμλετ, που ήταν ο παραδοσιακός τρόπος αντίδρασης στο έργο τουλάχιστον από την εποχή των ρομαντικών. Ο Ουίλσον εξανίσταται μ' αυτήν την ιδέα και η οργή του οφείλεται στη φανατική του επιθυμία για τάξη, όπως αυτή εκδηλώνεται άλλωστε και στα δημοσιεύματά του για τη Ρωσία, την οποία βλέπει ως ένα γραφικό 'οργανικό' φεουδαρχικό κράτος –μια εκδοχή της Αγγλίας που η ανώτερη κοινωνική τάξη του Ουίλσον αντικρίζει με νοσταλγία και φοβάται ότι μπορεί να χαθεί. Η άμεση υπεράσπιση του Άμλετ, του πολιτισμικού συμβόλου, στην οποία σπεύδει ο Ντόβερ Ουίλσον κατά την απάντησή του στον Γκρεγκ και αργότερα στο βιβλίο του,

¹² John Dover Wilson, *What Happens in Hamlet*, Cambridge: University Press 1951.

θεωρείται ότι απηχεί την ίδια στάση. Σύντομα μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ο Ουίλσον έγινε μέλος της Επιτροπής Νιούμπολτ που εισηγήθηκε ότι η διδασκαλία της αγγλικής λογοτεχνίας προσφέρει μια μορφή κοινωνικής συνοχής που θα μπορούσε να σώσει τη χώρα από την κομμουνιστική μοίρα της Ρωσίας. Ο Χωκς παραθέτει επίσης ένα γράμμα από τον συντηρητικό πολιτικό Νέβιλ Τσάμπερλαιν, μετέπειτα πρωθυπουργό της Μεγάλης Βρετανίας, που επαινεί το *Τι συμβαίνει στον Άμλετ*, δημιουργώντας έτσι ένα σχήμα καθησυχασμού και περιορισμού των διαφορών. Έτσι, το έργο ερμηνεύεται με το να τοποθετείται ανάμεσα σε μια σειρά από συμφραζόμενα του εικοστού αιώνα με αποτέλεσμα να μεταμορφώνεται πολιτισμικά. Η τελική ανάγνωση που κάνει ο Χωκς στο έργο προσθέτει μια επιπλέον σκηνοθετική οδηγία και το μοντέλο κριτικής που προτείνει μ' αυτόν τον τρόπο είναι εκείνο αυτού του τζαζίστα μουσικού, που μεταμορφώνει το κομμάτι που εκτελεί κάθε φορά. Μπορούμε να πούμε ότι αυτό είναι το χαρακτηριστικό ετούτης της εκδοχής του πολιτισμικού υλισμού.

Είναι δύσκολο να καταλάβει κανείς πού πρέπει να 'τοποθετήσει' αυτό το είδος γραφής. Είναι ζωντανό και ενδιαφέρον, σε προσωπικό τόνο που σε τραβάει και που έχει ξεφορτωθεί τις τυπικότητες του ακαδημαϊκού λόγου. Ο τρόπος που ανοίγει είναι δραματικός και οι μεταβάσεις απότομες: διατηρείται μια εντύπωση σασπένς, καθώς βασικές πληροφορίες δεν αποκαλύπτονται παρά μόνο τη στιγμή που πρόκειται να κάνουν τη μεγαλύτερη εντύπωση. Η δομή βασίζεται σε μια σειρά από φαινομενικά άσχετα συμβάντα ή καταστάσεις τα οποία εντέλει αποκαλύπτεται ότι αλληλοσυνδέονται. Όλα αυτά είναι μυθιστορηματικά στοιχεία και υπάρχει σαφώς μια αίσθηση ότι πρόκειται για δημιουργική γραφή, όπου δεν θα μπορούσε να εφαρμοστεί καμία απόλυτη διάκριση ανάμεσα σε λογοτεχνία και κριτική. Όπως και στον νέο ιστορικισμό, λογοτεχνία και ιστορία διαπλέκονται, αλλά η οπτική και το ιστορικό πλαίσιο είναι πολύ περισσότερο των ημερών μας απ' ό,τι θα ήταν στον ίδιο τον νέο ιστορικισμό.

Επιλογή βιβλιογραφίας

Chase, Cynthia, ed. *Romanticism* (Longman Critical Readers, 1993). Περιέχει τρία παραδείγματα εφαρμογών του νέου ιστορικισμού στην περίοδο του ρομαντισμού: πιο συγκεκριμένα, τα κεφάλαια της Κάρεν Σουόν (Karen Swann) για το *Κρίσταμπελ* του Κόλεριτζ, της Μάρτζορι Λέβινσον (Marjorie Levinson) για τον Κητς και του Τζερόμ Κρίστενσεν (Jerome Christensen) για τον *Σαρδανάπαλο* του Μπάιρον.

Dollimore, Jonathan - Sinfield, Alan, eds, *Political Shakespeare: New Essays in Cultural Materialism* (Manchester University Press, 2nd edn, 1994). Η εισαγωγή αυτή δίνει μια χρήσιμη περιγραφή του νέου ιστορικισμού και εξηγεί τα σημεία στα οποία διαφέρει από τον πολιτισμικό υλισμό. Στο βιβλίο περιλαμβάνεται και το δοκίμιο του Γκρήνμπλατ 'Αόρατες σφαίρες' ('Invisible bullets').

Drakakis, John, ed. *Alternative Shakespeares* (revised edn, Routledge, 2002). Σ' αυτά τα άρθρα δεν χρησιμοποιείται ο όρος 'πολιτισμικός υλισμός', αλλά γενικά αντιπροσωπεύουν αυτήν την προσέγγιση: επιχειρούν να 'επιταχύνουν τη ρήξη με τον καθιερωμένο κανόνα της σαιξπηρικής κριτικής', δίνοντας παραδείγματα από τη 'διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους γεννιούνται οι ιστορικά προσδιορισμένες αναγνώσεις'.

Gallagher, Catherine - Greenblatt, Stephen, *Practicing the New Historicism* (University of Chicago Press, 2000). 'Με σαφήνεια και χωρίς πομπώδη γλώσσα, η Κάθριν Γκάλλαχερ και ο Στήβεν Γκρήνμπλατ εστιάζουν σε πέντε κεντρικές πλευρές του νέου ιστορικισμού: την επανερχόμενη χρήση ανεκδότη, την ενασχόληση με τη φύση των αναπαραστάσεων, το ενδιαφέρον

για την ιστορία του σώματος, την παρατήρηση των παραμελημένων λεπτομερειών και την σκεπτικιστική ανάλυση της ιδεολογίας' (από το οπισθόφυλλο).

- Grady, Hugh, *The Modernist Shakespeare* (Oxford University Press, new edn, 1994). Οι σελίδες 225-35 αφορούν τον νέο ιστορισμό. Ένα εξαιρετικό βιβλίο, πάντοτε οξύ και ευχάριστο να το διαβάζει κανείς. Το τέταρτο κεφάλαιο για τον Τίλλυαρντ (τον 'παλιό ιστορισμό') είναι πολύ χρήσιμο. Το πέμπτο κεφάλαιο συζητά την εφαρμογή σύγχρονων κριτικών τάσεων στον Σαίξπηρ.
- Greenblatt, Stephen, *Shakespearian Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England* (California University Press, 1991). Το άρθρο 'Μυθοπλασία και προστριβή' ('Fiction and friction'), που αφορά την παρενδυσία στις σαιξπηρικές κωμωδίες είναι μια καλή αφετηρία για τον νέο ιστορισμό. Το άρθρο 'Αόρατες σφαίρες' είναι το πιο γνωστό του βιβλίο.
- Hawkes, Terrence, *That Shakespear Rag* (Methuen, 1986). Παραδείγματα του πολιτισμικού υλισμού στην πράξη. Όλο το βιβλίο είναι ζωηρά γραμμένο και προσφέρει ορισμένες εντυπωσιακές αντιπαραθέσεις ανάμεσα στον Σαίξπηρ και στις περιστάσεις μέσα στις οποίες τον συναντούμε.
- Holderness, Graham, *The Shakespeare Myth* (Manchester University Press, 1988). Μελέτες του 'πολιτισμικά παραγόμενου και ιστορικά προσδιοριζόμενου μύθου του Σαίξπηρ', μαζί με 'συνεντεύξεις με προεξάρχοντες διαμεσολαβητές του Σαίξπηρ στην εκπαίδευση, το θέατρο, τον τύπο, την τηλεόραση'.
- Levinson, Marjorie, ed. *Rethinking Historicism: Critical Readings in Romantic History* (Blackwell, 1989). Ο νέος ιστορισμός εφαρμοσμένος στον ρομαντισμό.
- Sinfield, Alan, *Shakespeare, Authority, Sexuality: Unfinished Business in Cultural Materialism* (Routledge, 'Accents on Shakespeare' series, 2006). Βλ. κυρίως τα κεφάλαια 1 και 11 σ' αυτό το συναρπαστικό βιβλίο από έναν από τους πρωτοπόρους του πολιτισμικού υλισμού.
- Veese, H. Aram, ed. *The New Historicism* (Routledge, 1989). Μια χρήσιμη και πολύτιμη πηγή.
- Veese, H. Aram, ed. *The New Historicism Reader* (Routledge, 1994). Καλύπτει ένα φάσμα βρετανικής και αμερικανικής λογοτεχνίας, όχι μόνο την Αναγέννηση.
- Wilson, Richard - Dutton, Richard, eds, *New Historicism and Renaissance Drama* (Longman, 1992). Μια χρήσιμη συλλογή βασικών άρθρων, με καλή εισαγωγή.